

Židovská problematika v očích českých novinářů (některé z výsledků etnologické sondy)

Hedvika Novotná

Česká republika prochází v současné době stále ještě obdobím velkých přeměn. Není to v tomto století poprvé. Také vztah k Židům¹ a židovství se v průběhu 20. století proměňoval. Zatímco začátek století byl poznamenán následky nedávné vlny pogromů, období první republiky je označováno za jedno z nejdemokratičtějších a nejtolerantnějších vůbec. Samozřejmě i tato doba měla své zápory, ale v porovnání s léty následujícími šlo o téměř marginální excesy. Během druhé světové války bylo vyvražďeno devět desetin českých Židů a porážka nacismu poté vzbudila velké naděje, že ta zbylá desetina, které se podařilo přežít, již nikdy antisemitismus nepozná. Celý civilizovaný svět také po zkušenosti holocaustu antisemitismus jako iracionální a nemorální koncepcí odmítl, tím však antisemitské myšlenky z podvědomí některých jednotlivců nevytizely. Navíc došlo k dalšímu zlomu, ke komunistickému puči v roce 1948. Komunistická ideologie sice hlásala jako svoji hlavní doktrínu „internacionalismus“, ale již rok po únorovém puči byl vyhlášen „boj proti sionismu“, čímž byl vlastně legalizován latentní antisemitismus komunistického režimu. Původcem této „koncepce“ byl strach z čchokoliv, co se vymykalo průměru, vykonstruovaným „třídním“ škatulkám, a tím Židé, vedle dalších skupin

„nepohodlných“, bezesporu byli. Antisemitská doktrína však postupně ztratila svůj emotivní náboj a akční razanci a její návrat na počátku normalizace v 70. letech již zůstal jen na úrovni frázi. Listopadové události roku 1989 vedly k naději, že tato problematika bude moci být konečně jednou provždy uzavřena. Byly posíleny diplomatické styky s Izraelem, došlo k uvolnění náboženských svobod a možnosti sdružování občanů do společenství a organizací, otevřela se diskuse o holocaustu, antisemitismu a židovské otázce vůbec (kromě krátkého období koncem šedesátých let od války vůbec poprvé). Občanské svobody však umožnily také prezentaci extremistických názorů, a bohužel právě obava ze ztráty nebo omezení dosažených svobod často umožňuje jejich existenci bez postihu.

V letech 1997–98 jsem provedla výzkum, jehož cílem bylo zmapovat postoje novinářů k Židům a židovské otázce, antisemitismu a jejich znalosti židovských dějin a kultury. Výzkum byl založen na dotazníkovém šetření, které probíhalo anketní metodou v roce 1997. Dotazník obsahoval 23 převážně uzavřených otázek, sledujících názory respondentů na rozličné otázky týkající se Židů v Čechách. Dotazník byl určen českým novinářům zejména proto, že právě novinářská obec má velký vliv na

¹ V celé práci je pojem Žid psán s velkým počátečním písmenem. Není to důsledek mého ztotožnění se s definicí židovství jako národnosti bez ohledu na další možnosti, ale přizpůsobení se současnému úzu: ačkoliv je možné užívat oba způsoby psaní tohoto slova (tj. žid i Žid), přednost je dávána obvykle právě tvaru s velkým počátečním písmenem.

formování názorů veřejnosti, a při takto citlivém tématu i jemné nuance ve formulacích v masmédiích mohou značně ovlivnit celkové vyznění zprávy. Právě z tohoto důvodu jsem do dotazníku zařadila i poměrně komplikované znalostní otázky, a také právě z tohoto důvodu jsem se nebála zařadit do dotazníku i otázky značně problematické a provokativní – při předpokládané úrovni vzdělání a rozhledu novinářů by samotný dotazník neměl jakkoliv ovlivnit jejich postoj k dané problematice, což by se mohlo stát, kdyby byly podobné otázky kladeny třeba studentům.

Výběr jednotlivých masmédií vycházel z požadavku, aby byla v šetření zastoupena celá škála názorových proudů, reprezentovaných jednotlivými periodiky, ale bez zastoupení extremistických titulů, které by při malém počtu respondentů výsledky výzkumu značně zkreslily. Extremistické tituly typu Špigl či Republika by navíc měly být spíše součástí zvláštního výzkumu, opírajícího se především o samotný tiskový materiál. Osloveni byli redaktoři sedmi celostátních a jednoho regionálního deníku a redaktoři Českého rozhlasu, jejichž činnost je do značné míry srovnatelná s redaktoři denního tisku. Do výzkumu jsem nezařadila redakce televizní, protože jejich způsob práce a hlavně prezentace je natolik odlišná, že by si zasloužila samostatný výzkum. Redakce všech vybraných médií sídlily v Praze. Anketa podchytila názory 80 respondentů,

distribučováno bylo celkem 115 dotazníků (návratnost: 69%). Pokud jde o rozvrstvení respondentů dle pohlaví, věku, profesní specializace a postavení v zaměstnání, odpovídá výběrový soubor skutečnosti.

Cílem výzkumu bylo zjistit názory a postoje respondentů k šesti základním okruhům problémů, s nimiž se židovská identita potýká.

1. Problém povědomí o identitě Židů

Židé v České republice netvoří nějakou specifickou menšinu,² která by byla na první pohled rozeznatelná od ostatní populace – naopak, jsou integrovanou součástí majoritní společnosti, a to natolik, že jejich „židovství“ je vlastně pouze soukromou záležitostí každého z nich. Tak je dokonce problematické hovořit o „Židech“ jako o skupině obyvatel, protože nemají žádné společné znaky, na jejichž základě by je bylo možno z ostatní společnosti vyčlenit.³ Můžeme hovořit o židech – příslušnících židovské náboženské obce, nebo o Židech, kteří mají židovské předky. Jsou Židé, kteří se ke svému židovství otevřeně hlásí, Židé, kteří o něm nehovoří, a na druhou stranu ti, kteří o svém židovském původu nevědí, nebo jej na základě negativních zkušeností důsledně popírají; je tedy otázkou, koho z těchto různorodých lidí nazvat Židem, aniž bychom se dostali na úroveň nacistické ideologie a jejich norimberských zákonů.

Jak je tedy pojímána židovská identita?⁴ Hebrejské slovo „jahadut“ lze do

² Židé netvoří zvenčí rozeznatelnou menšinu. Od roku 1991 se však mohou v České republice opět deklarovat ve své židovské národnosti, stejně tak tomu bylo za první republiky. Židovská náboženská obec je státem uznanou církví resp. náboženskou společností.

³ Pojem Židé je definován jako „pojmenování příslušného specifického etnika, které tvoří židovský národ ve státě Izrael, a současně národnostních menšin, skupin a jednotlivců, kteří žijí v diaspoře v různých zemích světa“. Cit.: Měšťan, P. In: *Velký sociologický slovník*. Praha 1996, s. 1456.

⁴ Termín „identita“ označuje obecně totožnost, v práci je termín užíván ve smyslu G. P. Stona: „situování jedince v sociálním objektu a jeho participace nebo členství v sociálních vztazích“ (*Velký sociologický slovník*. Praha 1996, s. 119-120).

češtiny přeložit jako „judaismus“ (tj. v našem kontextu náboženství) i jako „židovství“, tedy ono problematické, které zahrnuje jak příklon k víře, tak i k určité kultuře, národu, zemi.

Respondenti se rozdělili do dvou přibližně stejně velkých skupin, z nichž jedna chápe židovství jako národnost a druhá jako náboženství. Pro většinu respondentů, ať už chápou židovství jakýmkoliv způsobem, je však Žid především minulostí, součástí mýtů a pověstí, ať už reprezentovaných rabi Löwem, Franzem Kafkou, nebo oběťmi nacistických koncentračních táborů.

Dovolte mi v této souvislosti spíše jako jeden z možných názorů na problém židovské identity citovat Rudolfa Vrba z rozhovoru, který byl otištěn v týdeníku Respekt: „... Ale kdo jsou Židé, nevíme. Někteří lidé říkají, že je to národ. Jiní, že Židé jsou náboženství. Další tvrdí: ne, je to rasa. To jiní popírají a ukazují na odlišnosti mezi Židy z Jemenu, Ruska, Španělska. Podle mě tuhle otázku není třeba nastolovat, když nacisté nejsou u vlády. A když u vlády jsou, je jedno, ke které kategorii se kdo hlásí, protože k likvidaci jsou určeni všichni.“⁵

2. Problém chápání Židů jako integrační součásti české společnosti

Tato otázka je již částečně zodpovězena v bodě předchozím. Respondenti považují židovství za součást české minulosti. V současnosti již Židé netvoří žádnou charakteristickou skupinu a respondenti je proto vnímají přednostně jako přátele, známé, kolegy atp. a nikoliv jako Židy, i když povědomí o jejich židovském původu zhusta mají.

Židé jsou tedy dnes vnímáni buď jako groteskní tajuplné postavičky jakoby

vystřižené z Olbrachtových povídek, nebo jako oběti nacistické zvěle, se kterou nemá nikdo z nás nic společného a které by se dnes podle některých již raději neměly ozývat, aby nerušily naši radostnou přítomnost něčím nepříjemným. Žádný konkrétní „vztah“ k Židům však většina společnosti necítí, což by mohlo být z jedné strany hodnoceno kladně, protože pak by tito lidé mohli být vůči antisemitismu imunní. Na druhou stranu však lze takový výsledek vnímat tak, že nezájem spolu s neznalostí a skrytými předsudky mohou vést ke snadnější manipulovatelnosti.

3. Problém znalosti židovských dějin a kultury a jejich spjatosti s českými zeměmi

Znalostní otázky v dotazníku byly poměrně těžké a také jejich výsledky nebyly nikterak uspokojivé. Ani polovina respondentů nebyla schopna alespoň přibližně správně vysvětlit pojmy s židovstvím spojené a pouze asi 60% respondentů bylo vůbec ochotno odpovídat na otázku spojenou s historií Židů v Čechách.

Důvodem je absence vnímání Židů jako jednoho z nezanedbatelných prvků našich dějin a kultury, na něž dosud navazujeme. To je podle mého názoru způsobeno zejména přístupem komunistického režimu, který Židy (stejně tak jako další minority) ze svého slovníku téměř úplně vymazal. S tím souvisí i nechuť společnosti přiznat, že i někteří z jejich představitelů mají svůj podíl viny na věcech minulých. Stejně tak se dodnes téměř nemluví o tom, jakým způsobem byli často „vítáni“ Židé vracející se z nacistických koncentráků, ale

⁵ Peňás, J. – Šidlo, J.: Jedna z věcí, kterou nám odepřeli – důstojnost smrti. Rozhovor s R. Vrbou. In: Respekt 30/1998.

ani o tom, že mnozí Češi Židům s nasazením vlastního života za války pomáhali. Téměř neprostudováno zůstává téma židovského protinacistického odboje, ať už domácího, nebo zahraničního.

I když jsou respondenti postiženi komunistickým systémem výchovy a vzdělávání, nelze zapomenout, že jako novináři jsou z velké většiny absolventy vysokých škol a měli by tvořit součást intelektuální elity národa.

4. Problém přetrvávání stereotypů a předsudků ve vnímání Židů

Současné pojetí Židů je především mytické a jako takové tedy i stereotypní. Respondenti většinou dokáží vyjmenovat typické židovské vlastnosti (pracovitost, moudrost, šetrnost) a typické židovské profese (obchodník, literát, politik). Židé tedy v jejich povědomí dnes figurují často zejména jako vysoce postavení lidé s velkými možnostmi ovlivňovat světové dění, i když tuto větu by jistě většina z nich nevyslovila. Výsledky výzkumu totiž opět potvrdily, že respondenti se často stydí nebo obávají odpovídat na některé otázky tak, že by to bylo možné považovat za projev jejich negativního postoje.

5. Problém způsobu vnímání antisemitismu

Většina respondentů vnímá antisemitismus zejména ve spojení s nacismem a jako jeho hlavní příčinu tedy uvádí etnickou odlišnost. Nicméně respondenti připouštějí, že i dnes se antisemitské názory vyskytují, ať už ve stejné míře jako před listopadem 1989, nebo častěji. Polovina respondentů je přesvědčena, že by se projevům antisemitismu mělo

a dalo čelit více, než jak je tomu dnes.

Z většiny výzkumů veřejného mínění na dané téma totiž vyplývá, že v České republice žije asi 7–8 % lidí, kteří pocítují rasovou nenávist vůči Židům.⁶ V poměru k těm, kteří pocítují stejnou nenávist třeba vůči Romům (více než 70 %), je to poměrně málo. V poměru k tomu, že v České republice nežije dnes více než 0,3 % Židů z celkového počtu obyvatel, je to alarmující.

Kde se tato nenávist bere? Nejjednodušší, ale zároveň nejpřesnější vysvětlení pro příčinu jakéhokoliv typu nenávisti je odlišnost předmětu nenávisti od toho, kdo nenávidí. Jak však již bylo výše řečeno, většina Židů žijících v Čechách je dnes již asimilována a přinejmenším na první pohled se od svého okolí nikterak neliší. Základním pramenem nenávisti vůči nim tedy nejčastěji jsou předsudky, které se utvářely po celá staletí, a které se stereotypně přenášejí z generace na generaci a opakovaným předáváním se stávají pevnějšími. Jediný možný způsob, jak lze takové stereotypní názory ovlivnit, je výchova. V dnešním mediálním věku jsou nejvýhodnějším prostředkem pro výchovu, respektive ovlivnění názorů co největšího množství lidí a jejich prostřednictvím pak změna výchovy, média.

6. Problém postoje k současným projevům židovství

Respondenti chápou židovství jako otázku minulosti a přemírou zájmu o tuto problematiku mohou tedy být často zneklidnění. V zásadě jsou totiž přesvědčeni, že židovství dnes již nepředstavuje žádný problém a že tedy není třeba se k němu vracet.

⁶ Srov. *Jak dále? Materiály z kolokvia „Za občanskou společnost, demokracií a humanismus“*. Praha 1993, s. 38.

Ale jak je vidět z výsledků výzkumů sledujících výskyt antisemitismu není otázka židovství dnes ještě zcela uzavřena. A stejně tak není uzavřena pro mnohé Židy. Zatímco dřívější zkušenosti s perzekucemi a násilím židovskou identitu spíše obnovovaly a upevňovaly, po holocaustu se mnozí Židé, kteří neodešli do nově vzniklého Izraele, své židovské identity spíše vzdávali. A nejde jen o to, že by se odklonili od svého tradičního náboženství – ostatně jsou známy i opačné případy – ale spíše o to, že pod tíhou stálého pocitu strachu a bezmoci se snažili svůj židovský původ a z něho vyplývající odlišnost od zbytku společnosti utajit.

Tato zkušenost se zapsala i do generace jejich dětí a vnuků a tí se s ní vyrovnávají dodnes. Zatímco jejich rodiny se snažily o co největší asimilaci s prostředím a pomíjely tedy výchovu k židovské identitě, mimo tento okruh se vždy našel někdo, kdo neváhal vyjadřovat své názory na jejich původ. Ocitali se tak v jisté rozpolcenosti. Podle rodinné výchovy Židy nebyli, ale podle svého okolí ano, aniž by často vlastně věděli, co židovství obnáší a znamená.⁷

Pokud tedy dnes, téměř deset let po listopadovém převratu, hovoříme o tom, že židovství není žádným problémem, s nímž by se měl kdokoliv jakkoliv vyrovnávat, musíme si uvědomit, že je mezi námi nemálo lidí, pro něž je

jejich vlastní identita dosud neuzavřenou kapitolou.

Výše popsaný výzkum se zabýval mnoha různorodými otázkami. Je třeba říci, že byl v první řadě sondou, která by měla sloužit jako základ podrobnějšího a obšírnějšího výzkumu vnímání Židů a židovské problematiky u nás a jeho závěry jsou tedy relativní. Ale i z těchto závěrů vyplývá mnohé, nač bychom se jako společnost mohli v budoucnu zaměřit. Především je to změna koncepce vzdělání, protože znalost dané problematiky otupuje předsudky a stereotypy a přispívá k jejímu lepšímu pochopení. A nelze v této souvislosti nepodotknout, že doporučená učebnice pro střední i vysoké školy, *Dějiny zemí Koruny české*,⁸ obsahuje jen velmi málo zmínek o českých Židech, Němcích či Romech. V další řadě by pak měly proběhnout veřejnou diskusi výsledky výzkumů, které se židovské problematiky týkají, tedy výzkumů zaměřených zejména na holocaust a případnou českou participaci na něm, jakož na další otázky s touto dobou spojené (viz např. výše zmíněný židovský protinacistický odboj). Česká společnost dosud není s problematikou holocaustu vyrovnána, a to se přenáší i na současný vztah k Židům. Teprve po náležitém vysvětlení lze totiž za minulostí udělat tlustou čáru.

⁷ Charakteristický popis těchto pocitů lze např. nalézt v knize: Gál, F.: *O jinakosti*. Praha 1998, s. 12–21.

⁸ Srov. *Dějiny zemí Koruny české I., II.* Praha 1992.